

การพัฒนาระบบการสอนตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือเพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ พุทธศตวรรษที่ 21 ของกลุ่มสาระสังคมศึกษาและวัฒนธรรม

Cooperatives Learning Development for 21st Century for Group of Social and Culture.

พระมหาชนินทร์ ลิขิตทิพย์พันธุ์

Phramaha Chanin Ligkhasittipan

สาขาวิชาสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

The Social Studies section of Mahachulalongkornrajavidyalaya

E-mail: Chanin.new2563@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received): 20 กุมภาพันธ์ 2566

วันที่แก้ไขบทความ (Revised): 23 พฤษภาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted): 25 พฤษภาคม 2566

บทคัดย่อ

สังคมปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การศึกษาในยุคปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น การจัดการเรียนการสอนในศตวรรษที่ 21 จึงมีความหลากหลายมากขึ้นจำเป็นต้องบูรณาการศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนแสดงความสามารถที่เชี่ยวชาญเน้นทำได้จริงเกิดสมรรถนะผู้เรียนได้ โดยบูรณาการในรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นการนำผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ การสอนแบบการเรียนรู้แบบร่วมมือ การจัดกิจกรรม การใช้สื่อ ตลอดจนการวัดและประเมินผลมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน

จากการศึกษารูปแบบการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือเพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในกลุ่มสาระสังคมศึกษาและวัฒนธรรม เป็นการพัฒนาทางวิชาชีพของนิสิตมีจุดมุ่งหมายสำคัญสามารถนำทักษะความรู้ความสามารถ จากการบูรณาการการจัดการเรียนการสอนสร้างความสมบูรณ์สร้างให้ครูเป็นผู้ที่มีความสามารถวิเคราะห์ผู้เรียนได้ทั้งรูปแบบการเรียนรู้ สถิติปัญหา จุดอ่อน จุดแข็งในตัวผู้เรียนช่วยให้เกิดการพัฒนาความรู้ความสามารถให้สูงขึ้นเพื่อนำไปใช้สำหรับการจัดการเรียนการสอนและจัดประสบการณ์ทางการเรียนได้เหมาะสมกับบริบททางการเรียนรู้ ซึ่งมีความเหมาะสมและหลากหลายเนื่องจากเป็นการเรียนรู้ที่มีความสนุกสนาน ไม่น่าเบื่อ มีการแบ่งงานกันทำเป็นกลุ่ม ได้เห็นถึงความร่วมมือที่สามารถนำไปวัดพฤติกรรมกลุ่มตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนได้

คำสำคัญ: การเรียนรู้แบบร่วมมือ, ศตวรรษที่ 21, สังคมศึกษา

Abstract

At the present-day social has changed rapidly. So that, right now education have more complex then 21st century learning also. Therefore, integration for many sciences as expertise emphasize for learner's competency by mean of integration with Social and Culture. That means taking output of learning result cooperative learning activities management media using then evaluation to develop learning efficiency. On the other hand, from the

example and model cooperative development for social subject as emphasize with social and culture as absolutely with learner's entertainment and no boring. There were have working group ac concern for teenage behavior and according to learner's desirable.

Then when consider from the cooperatives learning for skill development from group of social and culture. That means students' professional development as focus for their skill and competency with learning integration management by perfectly for teachers. They could be analyzed learners by lessons technique wisdom weakness strength from learners. Therefore, students were improved more themselves to using for managing and experience as suitable for learning outcome. Therefore, they were been perfectly and more for learning funny no boring friendly for group of teamwork. They could know to cooperative then measuring for behavior according to characteristic desirable for them too.

Keyword: Cooperatives Learning, 21st Century, Social Studies.

บทนำ

ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สังคมปัจจุบันเป็นสังคมยุคข่าวสารข้อมูลซึ่งความรู้ต่างๆ เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอการที่ผู้เรียนจะดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงจึงจำเป็นต้องเป็นผู้รู้การแสวงหาความรู้ การศึกษามีบทบาทสำคัญในการอยู่ร่วมกับสังคม ผู้สอนจึงต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบกระบวนการเรียนการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการสร้างองค์ความรู้ซึ่งจะเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ในอนาคต โดยผู้สอนควรพิจารณารายวิชา และหัวข้อที่ตนเองจะสอน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนว่าต้องพัฒนาผู้เรียนด้วยเทคนิคอะไร อย่างไร เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ผู้สอนตั้งไว้ การจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Co-operative Learning) เป็นรูปแบบการเรียนรูปแบบหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มีทักษะทางสังคมและการทำงานกลุ่ม รวมทั้งทักษะในการสื่อสาร

ซึ่งวิธีการออกแบบการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนี้มีหลากหลายวิธีให้ผู้สอนเลือก เช่น การเรียนรู้ที่ใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based Learning) การเรียนแบบโครงงาน (Project-based Learning) การเรียนแบบร่วมมือ (Cooperative/Collaborative Learning) การใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน (CAI) หรือสื่อเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง เทคนิคการใช้ Concept Mapping และเทคนิคบทบาทสมมติ (Role Playing Model) เป็นต้น

บทความนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงประสบการณ์ในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางด้วยวิธีการสอนแบบร่วมมือ (Co-operative Learning) เพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ในกลุ่มสาระสังคมศึกษาและวัฒนธรรม โดยมุ่งหวังว่าภายหลังการเรียนรู้ของผู้เรียนตามแนวคิดการเรียนแบบร่วมมือ (Co-operative Learning) เพื่อเลือกใช้รูปแบบที่เหมาะสมกับหัวข้อการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นความหมาย รูปแบบ ขั้นตอนการจัดการเรียนการสอน รวมถึงประโยชน์ของการเรียนแบบร่วมมือ

บทบาทผู้สอนในการสอนตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือ

การเรียนรู้แบบร่วมมือ ครูต้องกำหนดจุดประสงค์บทเรียนอย่างชัดเจน โดยแบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ จุดประสงค์ของเนื้อหาวิชาและจุดประสงค์ของการเรียนรู้ร่วมกันมีการวางแผนการจัดกลุ่ม

นักเรียนก่อนสอน โดยจัดนักเรียนให้ละความสามารถ นักเรียนมีลักษณะนิสัยต่างๆ ปนกันไป ครูควรจัดให้โดยไม่ให้นักเรียนเลือกกลุ่มเอง และนักเรียนควรอยู่ในกลุ่มนานจนกว่ากลุ่มจะประสบความสำเร็จ การเปลี่ยนกลุ่มบ่อยไม่เป็นผลดีต่อกระบวนการทำงานกลุ่มซึ่งไปสู่จุดประสงค์ร่วมกัน ครูต้องเตรียมบทเรียนและสื่อการสอนในการสอนบางครั้งครูแจกข้อมูลเหมือนกันให้ทุกคนในกลุ่ม แต่บางครั้งครูก็แบ่งข้อมูลเป็นส่วนๆ ให้แต่ละคนได้อ่านข้อมูลแต่ละส่วนที่ไม่เหมือนกัน (Jigsaw) นอกจากนั้นครูยังต้องกำหนดจุดประสงค์ที่สอดคล้องกับการเรียนแบบร่วมมือในด้านความรับผิดชอบรายบุคคลอธิบายพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของนักเรียนอย่างชัดเจน นั่นคือการอธิบายงานและอธิบายจุดประสงค์อย่างชัดเจน โดยใช้วิธีการที่หลากหลายวิธี เช่น การให้คะแนนการทำงานสำเร็จ การทำงานที่ดีขึ้นกว่างานชิ้นเดิม ควบคุมการทำงานของนักเรียน ครูอาจสอดแทรกในการทำงานกลุ่ม ช่วยเหลือการทำงานของนักเรียน สอนทักษะการทำงานร่วมกัน วัตถุประสงค์ของการทำงานร่วมกันของนักเรียน สรุปบทเรียน วัตถุประสงค์และปริมาณความรู้ของนักเรียนและประเมินผลการทำงานกลุ่ม

สรุปได้ว่า ครูควรมีบทบาทในการสอนแบบร่วมมือ ดังนี้ เป็นผู้สรุป เป็นผู้ตรวจสอบ เป็นผู้ดูแลความถูกต้อง เป็นผู้ขยายความให้ชัดเจน เป็นผู้หาข้อมูลมาให้นักเรียน (Researcher/Runner) เป็นผู้เสริมแรง (Encourager) และเป็นผู้สังเกตให้ทุกคนทำงานของตนเอง

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในสถานการณ์ทั่วไปมักจะประกอบด้วยบุคคลผู้เกี่ยวข้อง 2 กลุ่ม คือ ผู้สอนและผู้เรียน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ ผู้สอนจะต้องศึกษา วิเคราะห์ กำหนดผลการเรียนรู้ เนื้อหาสาระที่จะนำไปสอนเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และนำไปกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ หรือวิธีการเรียนรู้ ลักษณะรูปแบบการจัดเรียนรู้ของผู้เรียนที่จะนำไปสู่การจัดการเรียนการสอนแบบร่วมมือเพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่ควรเน้นการปฏิบัติจากการลงมือกระทำ มีส่วนร่วมในกิจกรรมและเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Child Center)

1) ครูควรมีการสำรวจประสบการณ์การเรียนรู้ ของผู้เรียนว่าแต่ละคนจะต้องใช้เวลาอย่างน้อยแค่ไหน อย่างไร ต้องให้โอกาสกับผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสืบเสาะแสวงหาความรู้ที่ค้นพบด้วยตนเองมาน้อยเพียงใด การค้นพบความรู้ด้วยตนเองเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอันจะทำให้ผู้เรียนนั้นเรียนอย่างมีความหมายต่อต่อผู้เรียนเองเป็นอย่างมาก

2) ครูควรใช้การบูรณาการ ซึ่งจะเป็นการนำกระบวนการที่ต่อเนื่องจากขั้นตอนการสำรวจประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียน อันรวมไปถึงสถานการณ์เงื่อนไขการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง เป็นการบูรณาการความรู้ใหม่เข้ากับความรู้เดิมและพร้อมที่จะนำความรู้ไปประยุกต์ใช้สร้างสรรค์และแก้ไขปัญหาต่อไป

3) ครูจะต้องมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ เป็นขั้นที่ผู้เรียนสามารถแสดงพฤติกรรม ทั้งด้านความรู้ ความคิด ทักษะ เจตคติ และค่านิยม เพื่อการประยุกต์ใช้ในการแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง โดยพิจารณาจากผลการเรียนรู้ที่กำหนดไว้นั้น ผู้เรียนควรมีโอกาสได้ฝึกปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดพฤติกรรมตามที่ระบุหรือคาดหวังไว้ ส่วนประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดนั้น ควรเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้เรียนมีความพึงพอใจที่จะได้ฝึกปฏิบัติ และมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับผลการเรียนรู้ที่กำหนดไว้อย่างไร ประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดต้องอยู่ในขอบข่ายความสามารถของผู้เรียนประสบการณ์การเรียนรู้ควรมีรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งอาจจะนำไปสู่การบรรลุผลการเรียนรู้หลายอย่างก็ได้ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ควรเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้แสดงออกโดยไม่มีความรู้สึกลังเลกลัวถูกบังคับให้ทำ เพราะถ้ามีการบังคับจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย

4) ครูควรจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน โดยมีความเชื่อว่าผู้เรียนทุกคน สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้สูงสุดตามศักยภาพ

5) ครูต้องคอยเป็นผู้เอื้ออำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว ผู้เรียนควรจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรม จากความไม่รู้เป็นรู้และรู้จริง จากทำไม่ได้ทำไม่เป็นเปลี่ยนมาเป็นทำได้ ทำเป็น จากไม่ชอบมาเป็นชอบ

6) ครูต้องยึดหลักการที่ว่าจัดการเรียนรู้ที่ดีจะต้องมีกิจกรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพทุกด้าน คือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม ครูต้องมองผู้เรียนว่ามีภูมิรู้และภูมิธรรมอยู่ในระดับหนึ่ง ครูจะให้หลักการของศาสตร์ที่จะสอนเท่าที่จำเป็น ไม่เพียงวิธีการเรียนรู้แต่ต้องพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเองให้มากที่สุด หรือที่เรียกว่าเรียนจากสมาธิและพิจารณาตน (Self-Learning) คือ เรียนไปประเมินผลการปฏิบัติของตน ปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อยๆ รู้รอบ รู้ลึก และรู้แจ้งในที่สุด

7) ครูต้องทบทวนของตนเองใหม่ว่าตน คือผู้ให้องค์คุณของกัลยาณมิตร 7 ประการ คือ

7.1) วางตนในฐานะผู้ที่ศิษย์ไว้วางใจ

7.2) วางตนให้น่าเคารพ

7.3) วางตนในฐานะผู้ทรงคุณความรู้

7.4) วางตนในฐานะเป็นที่ปรึกษาที่ดี

7.5) วางตนในฐานะผู้ฟังที่ดี ฟังทั้งคำพูดและความรู้สึกของศิษย์

7.6) วางตนในฐานะผู้ทรงปัญญา สามารถอธิบายอย่างลึกซึ้งให้ศิษย์กระจ่างได้

7.7) วางตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นแบบในการประพฤติปฏิบัติ

8) ครูจะต้องรู้จักเด็กเป็นรายกลุ่ม รายบุคคล และมองว่าผู้เรียนทุกคนมีโอกาที่จะเป็นอัจฉริยะได้อย่างน้อย 8 ด้าน คือ ด้านเหตุผล ภาษา ศิลปะ กาย สัมผัส ดนตรี มนุษยสัมพันธ์ การเข้าใจตนเองหรือเข้าใจชีวิต เข้าใจธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมหรือเรียกว่า อัจฉริยภาพในเชิงพหุปัญญา (Multiple Intelligences) ของโฮเวิร์ดการ์ดเนอร์

9. ครูต้องพร้อมให้ความรักและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แก่ผู้เรียน ครูจึงต้องเปลี่ยนหน้าที่จากผู้สอนเป็นผู้ออกแบบการเรียนรู้ให้เอื้อต่อการพัฒนาไปสู่อัจฉริยภาพทั้ง 8 ด้านของเด็กแต่ละคน

10) การจัดการการเรียนการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ ครูจะต้องเน้นและให้ความสำคัญกับผู้เรียนควบคู่ไปกับธรรมชาติของวิชา ครูจะต้องรู้ใจนักเรียนให้นักเรียนรู้ทั้งหลักการ วิธีการเรียนรู้และคุณธรรมที่จะเกิดตามธรรมชาติของวิชา

11) ครูควรจัดประสบการณ์และกิจกรรมที่ใช้คุณธรรมนำความรู้บูรณาการคุณธรรมในการจัดประสบการณ์ทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้และทุกขั้นตอนในการจัดการเรียนรู้ โดยถือว่าครูทุกคนมีหน้าที่พัฒนาผู้เรียนให้ประพฤติตนยึดหลักคุณธรรม และพัฒนาคนให้มีค่านิยมอันพึงประสงค์ ฯลฯ

สรุปได้ว่า ครูมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้ออกแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้และพัฒนาตนเองในบรรยากาศ และสถานการณ์ที่ครูจัดให้ผู้เรียนได้คิดเอง ปฏิบัติและนำไปสู่การสร้างความรู้ด้วยตนเองอย่างพึงพอใจ การรู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือรายกลุ่มจะช่วยให้ครูมีข้อมูลที่สำคัญในการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมสนองตอบความต้องการ ความถนัด ความสนใจและวิธีการหรือลีลาการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ละคน และบทบาทสำคัญยิ่ง คือ ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในทุกด้าน (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2559)

องค์ประกอบของการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Co-operative Learning)

การเรียนรู้แบบร่วมมือประกอบด้วยองค์ประกอบต่อไปนี้

1) การมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันหรือการพึ่งพาอาศัยกันในทางบวก (Positive Interdependence) จะส่งเสริมให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน รับผิดชอบร่วมกันสนับสนุนเกื้อกูลกัน นอกจากนี้รวมถึงการตระหนักถึงความสำเร็จของกลุ่มขึ้นกับสมาชิกในกลุ่ม

2) การส่งเสริมปฏิสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (Face to Face Interaction) การที่นักเรียนทำงานร่วมกันโดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อย มีการฝึกทักษะการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยฝึกให้นักเรียนอภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะที่เผชิญหน้ากันและช่วยให้สมาชิกบรรลุตามวัตถุประสงค์

3) การรับผิดชอบต่อรายบุคคล (Individual Accountability) สมาชิกแต่ละคนต้องตระหนักว่าผลงานของกลุ่มจะบรรลุวัตถุประสงค์ได้ด้วยความร่วมมือและความรับผิดชอบของสมาชิกทุกคน เช่น การแสดงความคิดเห็น ตอบคำถาม หรือแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นต้น

4) ทักษะทางสังคม (Social Skill) สมาชิกควรได้รับการสอนทักษะทางสังคมทางด้านความเป็นผู้นำ การสื่อสาร การตัดสินใจเพื่อให้สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

6) กระบวนการกลุ่ม (Group Process) กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการทำงานที่มีขั้นตอน สมาชิกทุกคนต้องเข้าใจเป้าหมายการทำงาน วางแผนปฏิบัติงานร่วมกัน ดำเนินงานตามแผน ตลอดจนการวัดและประเมินผลและปรับปรุงงาน

กระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นในขณะที่สมาชิกทำงานร่วมกัน มีการอภิปราย ซักถามเพื่อปฏิบัติให้ถึงเป้าหมายของกลุ่ม หลังจากการทำงานร่วมกันจะมีการประเมินผลการทำงานของสมาชิกรายบุคคลและงานกลุ่ม เพื่อรู้ข้อบกพร่องและปรับปรุงงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบร่วมมือทุกองค์ประกอบต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทักษะทางสังคม ทักษะในการทำงานกลุ่มย่อย และกระบวนการกลุ่มจำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนและสามารถนำทักษะต่างๆ ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่

ผู้เรียนตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือ

ธรรมชาติของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม นั้นเป็นวิชาที่ว่าด้วยสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมมุ่งให้ผู้เรียนรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเหล่านั้น และมีคุณลักษณะต่างๆ อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ดังนั้น ผู้เรียนจะต้องรู้จักพัฒนากระบวนการเรียนรู้ โดยรู้จักการคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ มีวิจารณญาณมีความคิดสร้างสรรค์ คิดไตร่ตรอง และมีวิสัยทัศน์ สามารถเผชิญสถานการณ์ที่วิธีการที่หลากหลาย เรียนรู้จากข้อมูลข่าวสารทั้งภายในห้องเรียนและนอกห้องเรียนซึ่งเป็นความรู้ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและจำเป็นจะต้องแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา โดยใช้เทคโนโลยีและสื่อสารสนเทศต่างๆ ให้เป็นประโยชน์ ผู้เรียนสามารถเรียนรู้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพรู้จักทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะตามระบอบประชาธิปไตย บนพื้นฐานของหลักธรรมจริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์ นอกจากนี้ผู้เรียนยังต้องรู้คุณค่าและภูมิปัญญาไทย ศิลปะ และวัฒนธรรมที่งดงามของไทย

วิธีการที่จะให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และจัดการกับการเรียนรู้ของตนเองได้คือ

1) ใช้วิธีการเรียนการสอนหลากหลายรูปแบบ

2) เน้นการเรียนการสอนที่พัฒนาแนวคิด ความคิดรวบยอด เชื่อมโยง กับสิ่งที่ผู้เรียนเคยรู้มาแล้ว และตรวจสอบความเข้าใจของผู้เรียนบ่อยๆ

- 3) ส่งเสริมให้ผู้เรียนแสวงหารูปแบบการเรียนรู้ การศึกษาค้นคว้าด้วย ตนเองและแลกเปลี่ยนถึง แนวความคิด และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียน
- 4) ให้ผู้เรียนเรียนรู้วิธีการจัดระเบียบความคิดของตนเอง ด้วย การใช้กราฟิกจำพวก ภาพวาด แผนภูมิ แผนผัง แผนภาพ โครงร่าง ตาราง และคอมพิวเตอร์ เป็นต้น
- 5) ส่งเสริมให้ผู้เรียนใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือการเรียนรู้
- 6) ใช้คำถามและวิธีการต่างๆ ในการสืบเสาะ ค้นหาความรู้ แก้ปัญหาและสังเคราะห์ความคิดต่างๆ
- 7) ให้ผู้เรียนมีโอกาสดำเนินกิจกรรมร่วมกัน
- 8) ปรับ ดัดแปลงสื่อการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับความต้องการเฉพาะอย่างของผู้เรียน
- 9) ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำงานกับสิ่งที่เขาเรียนในสถานการณ์ชีวิตจริง
- 10) ประเมินผลผู้เรียนด้วยวิธีการที่ให้ผู้เรียนทุกคนได้แสดงให้เห็นจริงว่าเขาได้เรียนรู้และ สามารถทำอะไรได้ (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2545: 223)

ความหมายของการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Co-operative Learning)

มีนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของการเรียนแบบร่วมมือไว้หลายท่านดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2532: 19) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การสอนแบบร่วมมือ คือ แบ่งผู้เรียนออกเป็น 4 ประเภท ตามระดับภูมิปัญญา 1) คือ อุกฤษฏิปัญญา ผู้อาจรู้ธรรมได้เมื่อยกแต่หัวข้อ ขึ้นแสดง 2) วิจิตรปัญญา ผู้รู้ธรรมเมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้น 3) เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ 4) ปทปรมะ ผู้ลำบากในการแนะนำ เมื่อแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่มตามสติปัญญาแล้ว โอกาสที่พระพุทธรูปเจ้าจะสอน พระองค์ก็จะทรงเลือกคำพูดหรือเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่พูดเพื่อให้คำพูดนั้นบังเกิดผล เหมาะสมกับผู้เรียนมากที่สุด จนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสติปัญญาของผู้เรียนได้

สมชัย ศรีนอก และคณะ (2564: 4) กล่าวว่า เป็นกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่นักเรียน มีบทบาทสำคัญในการกำหนดปัญหาที่เป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลด้วยตนเองจาก แหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาโดยจะแบ่งผู้เป็นกลุ่มย่อยเพื่อช่วยกันศึกษา อภิปรายปัญหา แล้วนำเสนอแลกเปลี่ยนความรู้ โดยนำเอาข้อมูลและประสบการณ์ที่ผู้เรียนมีอยู่มาวิเคราะห์อย่าง สร้างสรรค์ เพื่อที่จะทำให้ผู้เรียนได้จดจำความรู้ใหม่ไว้นาน และรู้จักนำไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ ต่างๆ จนสามารถแก้ปัญหาที่พบได้ในที่สุด

จอห์นสัน และจอห์นสัน (Johnson and Johnson, 1987: 122) ได้ให้ความหมายของการ จัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Cooperative Learning) ว่าเป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้นักเรียน เป็นกลุ่มเล็ก กลุ่มละประมาณ 2-5 คน โดยที่สมาชิกในกลุ่มมีความแตกต่างกันทางด้าน เพศ เชื้อชาติ ความสามารถทางการเรียน ผู้เรียนมีทักษะในการทำงานกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นช่วยเหลือซึ่ง กันและกัน สมาชิกของกลุ่มแต่ละคนในกลุ่มร่วมกันรับผิดชอบในงานที่ได้รับมอบหมาย

อาร์ทซ์ และนิวแมน (Artzt and Newman, 1990: 448 - 452) กล่าวถึงความหมายของการ เรียนแบบร่วมมือว่า เป็นการเรียนที่จัดสมาชิกเป็นกลุ่มเล็กๆ ให้ร่วมมือกันแก้ปัญหาหรือทำงานที่ได้รับ มอบหมายให้สำเร็จ สมาชิกทุกคนในกลุ่มต้องมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำงาน

แนตทิฟ และคณะ (Nattiv and Others 1991: 216-225) กล่าวถึงการเรียนแบบร่วมมือว่า เป็นวิธีเรียนที่นักเรียนทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มขนาดเล็กเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ กลุ่มหรือทีมงานปกติ มีจำนวน 4 - 6 คน มีความแตกต่างกันในด้านผลสัมฤทธิ์ เพศ และเผ่าพันธุ์ สมาชิกในกลุ่มจะมีบทบาท ต่างกันและมีการหมุนเวียนเปลี่ยนกันรับผิดชอบ

สลาบิน (Slavin, 1990: 71 - 82) กล่าวไว้ว่า การเรียนแบบร่วมมือเป็นวิธีการสอนแบบหนึ่งที่กำหนดให้นักเรียนที่มีความสามารถต่างกัน ทำงานร่วมกัน เป็นกลุ่มเล็กๆ มักมีสมาชิกกลุ่มละ 3-5 คน ลักษณะเด่นของการเรียนแบบนี้ คือ เน้นทักษะการคิด การร่วมมือร่วมแรงกันระหว่างสมาชิกทุกคน สมาชิกแต่ละคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบที่จะเรียนรู้กระบวนการแก้ปัญหาและเนื้อหาที่ร่วมกันทำ เพราะถ้าครูเรียกให้สมาชิกคนใดคนหนึ่งตอบหรืออธิบายกระบวนการแก้ปัญหา สมาชิกผู้นั้นต้องสามารถอธิบายได้ การเรียนแบบนี้สมาชิกทุกคนต้องรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ที่ครูสอนและช่วยสอนเพื่อนด้วย เพื่อจะได้รับความสำเร็จร่วมกัน

จากความหมายสามารถสรุปได้ว่า การเรียนแบบร่วมมือเป็นการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Child Center) ส่งเสริมให้นักเรียนมีปฏิสัมพันธ์และทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มๆ ละ 4-5 คน สมาชิกในกลุ่มมีระดับความสามารถแตกต่างกัน เช่น เพศ เชื้อชาติ และความสามารถทางการกระบวนการกลุ่มเรียน สามารถสื่อสารกันและร่วมกันปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมาย โดยที่สมาชิกแต่ละคนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน และต่องานกลุ่มโดยมีเป้าหมายร่วมกัน และได้รับรางวัลร่วมกัน เมื่อกลุ่มประสบความสำเร็จ

การเรียนรู้แบบร่วมมือเป็นผลที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนร่วมกันปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมาย มีการใช้กระบวนการกลุ่มและการสื่อสารภายในกลุ่มจนสมาชิกเกิดความเข้าใจตรงกัน และเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ดังนั้น การเรียนรู้แบบร่วมมือถึงเป็นผลที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก การตระหนักว่าการปฏิบัติของตนมีผลต่อกลุ่ม รู้สึกประสบความสำเร็จและความภูมิใจร่วมกัน

แนวทางการสอนตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือเพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

ตัวอย่างยุทธวิธีการเรียนการสอนที่สามารถนำไปใช้ได้ทั้งการเรียนการสอน กลุ่มใหญ่ กลุ่มย่อย และการศึกษาค้นคว้าเป็นรายบุคคล ได้แก่

1) **การระดมสมอง** การให้ผู้เรียนได้มีปฏิสัมพันธ์กันทั้งในกลุ่มย่อย และเรียนร่วมกันทั้งชั้น ผู้เรียนได้อภิปรายและมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่างๆ วิธีการนี้ยังทำให้ผู้เรียนได้แสดงพื้นฐานความรู้ที่มีอยู่การนำความรู้มาใช้ในการศึกษาเรื่องที่เรียนและตรวจสอบความเข้าใจของตนที่ยังไม่ถูกต้องได้อีกด้วย

2) **กรณีศึกษา** เป็นการฝึกให้ผู้เรียนอ่านเรื่องสั้นๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ผู้เรียนสร้างข้อสมมติฐาน กรณีศึกษาทำให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์การคาดคะเนอนาคตด้วย

3) **การเรียนแบบร่วมมือ** เป็นวิธีการที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีการทำงานด้วยกันในกลุ่มย่อยและที่สมาชิกมีความสามารถแตกต่างกันมาร่วมกันทำงาน ครูผู้สอนทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาเป็นผู้คอยอำนวยความสะดวกในการเรียน ผู้เรียนทำหน้าที่เป็นผู้รู้ เป็นแหล่งความรู้ให้กันและกัน

4) **การจัดกิจกรรมกลุ่ม** วิธีการนี้มุ่งให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าและเชื่อมโยงในสิ่งที่ศึกษาค้นคว้าเข้าด้วยกัน กิจกรรมกลุ่มจะช่วยให้ผู้เรียนได้ฝึกการจัดระบบ ข้อมูลความรู้ต่างๆ มาสนับสนุนความคิดเห็นของตนและใช้ทักษะเพื่อสื่อสารจูงใจผู้อื่น

5) **การจัดประสบการณ์นอกสถานที่** เพื่อให้ผู้เรียนได้สังเกตและได้รับประสบการณ์ตรงในชีวิตจริง โดยใช้สังคมเป็นเสมือนห้องปฏิบัติการของผู้เรียนทั้งผู้เรียนและครู ได้ฝึกการวางแผนล่วงหน้าก่อนที่จะรับประสบการณ์เหล่านั้น

6) **การเขียนบรรยาย** เพื่อฝึกทักษะการเขียนโดยให้ผู้เรียนได้คิดประเด็นคำถามต่างๆ รวบรวมความรู้แล้วนำมาถ่ายทอดด้วยการเขียนให้ผู้อื่นได้เข้าใจความคิดเห็นของตนส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ทบทวนสิ่งที่ผู้เรียนได้เรียนรู้มาแล้ว มาผสมผสานกับความรู้ใหม่และเขียนถ่ายทอดออกมา

7) **การจัดระบบความคิดด้วยกราฟิก** ทักษะการเขียนและอ่านกราฟิกเป็นกิจกรรมที่สำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาความคิดรวบยอดและความคิดสร้างสรรค์ในกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ แผนภูมิ แผนผัง แผนภาพ ตาราง กราฟ แผนที่ความคิดต่างๆ ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะความคิดผ่านการใช้กราฟิกเหล่านี้

8) **การอ่านร่วมกันในกลุ่ม** ในขณะทำงานกลุ่มผู้เรียนได้พัฒนาทักษะ การอ่านเพื่อทำความเข้าใจในสิ่งที่อ่านด้วยการอภิปราย ซักถามร่วมกันกับเพื่อน

9) **การสัมภาษณ์** เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จักตั้งคำถามเพื่อเตรียมการสัมภาษณ์ รู้จักการตีความข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และรายงานผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทำให้ผู้เรียนได้สร้างประสบการณ์ความสัมพันธไมตรีร่วมกัน ระหว่างชุมชน ครอบครัว และโรงเรียนอีกด้วย

10) **การเขียนอนุทิน** เป็นกิจกรรมที่ให้ผู้เรียนได้เขียนแสดงความคิด ความรู้สึกอย่างเสรี ผู้เรียนได้มีโอกาสเชื่อมโยงในสิ่งที่เรียนกับความสนใจและประสบการณ์ของเขา

11) **การบรรยาย** การฟังคำอธิบายจากครูยังเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่า ในกรณีที่ผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนได้มีพื้นฐานความรู้ที่ถูกต้องตรงกัน ซึ่งควรใช้ในระยะเวลาอันสั้น

12) **การรายงาน** เป็นชิ้นงานที่สะท้อนการศึกษาค้นคว้าในหัวข้อใด หัวข้อหนึ่ง การรายงานผลด้วยการเขียนเป็นรายงานหรือพูดรายงานด้วยการใช้สื่อเทคโนโลยีประกอบ ทั้งยังส่งเสริมเรื่องความรับผิดชอบและวินัยให้แก่ผู้เรียนด้วย

13) **การแสดงบทบาทสมมติและสถานการณ์จำลอง** เป็นกิจกรรมที่ให้ ผู้เรียนได้แสดงออกตามความคิดสร้างสรรค์และตามสถานการณ์ที่เป็นจริง ผู้เรียนได้ฝึกการตัดสินใจมีการพัฒนาทักษะทางสังคมรู้จักเตรียมการด้วยการศึกษา ค้นคว้าวิจัย เพื่อรวบรวมข้อมูลก่อนการแสดง (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2545: 224)

อนึ่ง ในการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมนั้น ยังมีวิธีการสอนที่เฉพาะปลีกย่อยลงไปอีก เช่น การสอนประวัติศาสตร์โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และในการสอนแต่ละครั้งแต่ละรายวิชาก็ยังมุ่งให้ผู้เรียนได้เกิดทักษะการเรียนรู้ในด้านต่างๆ ด้วยดังที่กล่าวไว้ในตอนแรกๆ นอกจากนี้ ทั้งตัวผู้เรียนและครูผู้สอนก็ต้องสำรวจตัวเอง และมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องด้วย เพราะครูสังคมศึกษาจะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลและตื่นตัวอยู่เสมอ

ข้อดีของการเรียนรู้แบบร่วมมือ

การนำการเรียนรู้แบบร่วมมือมาใช้ในการเรียนการสอน มีข้อดีหลายประการ ได้แก่

1) นักเรียนเรียนเก่งเข้าใจในคำสอนของครูได้ดี สามารถเปลี่ยนคำสอนของครูเป็นภาษาพูดของเด็ก อธิบายให้เพื่อนฟังได้ทำให้เพื่อนเข้าใจดีขึ้น

2) นักเรียนที่ทำหน้าที่อธิบายบทเรียนให้เพื่อนฟัง เข้าใจบทเรียนได้ดียิ่งขึ้น เพราะยิ่งสอนก็ยิ่งทำให้เข้าใจบทเรียนที่คนสอนดียิ่งขึ้น

3) การสอนเพื่อนเป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ทำให้นักเรียนได้รับการเอาใจใส่และมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

4) นักเรียนต่างก็พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะครูคิดคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มด้วย

5) นักเรียนทุกคนเข้าใจดีว่าคะแนนของตนมีส่วนช่วยเพิ่มหรือลดค่าเฉลี่ยของกลุ่ม ดังนั้น ทุกคนต้องพยายามอย่างเต็มที่ที่จะอาศัยเพื่อนอย่างเดียวยังไม่ได้

6) นักเรียนทุกคนได้มีโอกาสฝึกทักษะทางสังคม มีหัวหน้ากลุ่ม มีผู้ช่วย มีเพื่อนร่วมกลุ่ม ซึ่งเป็นการเรียนรู้วิธีการทำงานของกลุ่ม อันเป็นประโยชน์เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่

7) นักเรียนมีโอกาสเรียนรู้กระบวนการกลุ่ม เพราะในการปฏิบัติงานร่วมกันต้องมีการทบทวนกระบวนการทำงานกลุ่ม เพื่อให้ประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานหรือคะแนนของกลุ่มดีขึ้น

8) นักเรียนที่เก่งจะมีบทบาททางสังคมในชั้นมากยิ่งขึ้นและจะรู้สึกว่าได้เรียนหรือกลับไปท่องหนังสือเฉพาะตน นักเรียนจะรู้ว่าตนเองมีหน้าที่ทางสังคมด้วย

9) การตอบคำถามในห้องเรียน นักเรียนจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ถ้าหากตอบผิดก็ถือว่าผิดทั้งกลุ่ม คนอื่นๆ จะต้องช่วยเหลือบ้าง นักเรียนจะมีความผูกพันกันมากขึ้น (สุรศักดิ์ หลาบมาลา, 2543)

บทสรุป

เนื่องจากสังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทำให้สิ่งต้องปรับตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อทันโลกปัจจุบัน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การดำเนินชีวิต และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระตามหลักสูตรควบคู่กันไปกับการพัฒนาทักษะใหม่ๆ ที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 สำหรับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 สาระวิชาก็มีความสำคัญ แต่ไม่เพียงพอสำหรับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ปัจจุบันการเรียนรู้สาระวิชา ควรเป็นการเรียนรู้จากการค้นคว้าของศิษย์ โดยครูช่วยแนะนำและช่วยออกแบบกิจกรรมที่ช่วยให้แต่ละคนสามารถประเมินความก้าวหน้าของการเรียนรู้ของตนเองได้ เช่น สิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงในการจัดการเรียนรู้ มี 4 ประการ 1) การนำ ICT มาใช้ คือ จัดทำบทเรียน, ผลิตสื่อ, นำเสนอ, เครื่องมือการเรียนรู้, ติดต่อสื่อสาร, วัดและประเมินผล, สืบค้นความรู้, วิจัย 2) เสริมสร้างคุณลักษณะ คือ ลักษณะจิตนิสัย (habits of Mind) 3) รูปแบบการสอน คือ การสร้างความรู้ด้วยตนเอง, Project Based Learning, Problem Based Learning, Brain Based Learning, Blended Learning, อื่นๆ 4) บทบาทครูผู้สอน คือ ช่วยเหลือ, แนะนำ, พี่เลี้ยง, โค้ช, สร้างแรงบันดาลใจ, สอนวิธีเขียน, วางแผนจัดกิจกรรม, สอนกระบวนการคิด, สอนทักษะชีวิตอื่นๆ

ดังนั้น เพื่อการจัดการเรียนการสอนให้ได้ประสิทธิภาพตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในศตวรรษที่ 21 เพื่อการพัฒนาการสอนตามแนวคิดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Co-operative Learning) เป็นวิธีการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ส่งเสริมผู้เรียนเกิดทักษะด้านการคิด (Thinking Skills) การสืบเสาะค้นหา (Enquirers) การคิดแก้ปัญหา (Problem Solvers) รวมทั้งการทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective Collaborators) ภายใต้การทำงานเป็นทีมจากการลงมือปฏิบัติและนำความรู้ที่ได้มาวิเคราะห์แก้ปัญหา โดยมีผู้สอนเป็นโค้ช หรือที่ปรึกษาในการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ที่ได้นี้จะทำให้ผู้เรียนเกิดการจดจำและสามารถไปประยุกต์ใช้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

บรรณานุกรม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.moe.go.th/>. [15 กุมภาพันธ์ 2566].

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). *การจัดสาระการเรียนรู้ พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2545*. กรุงเทพฯ: ครูสภา.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2532). *พุทธวิธีในการสอน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด.
- สมชัย ศรีนอก และคณะ. การจัดการเรียนรู้โดยใช้ปัญญาเป็นรากฐานและการเรียนรู้ทางพุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงสร้างสรรค์. *วารสารปัญญา*. ปีที่ 28 ฉบับที่ 3. (กันยายน-ธันวาคม 2564): 4.
- สุรศักดิ์ หลาบมาลา. (2543). *รายงานการศึกษาของฮ่องกง*. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี.
- Artzt and Alice F, & Newman. Charier M. (1990, September). *Cooperative Learning*. The Mathematics Teacher, 83(6): 448-452.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1987). *Learning together and alone: Cooperative, competitive and individualistic learning*. (2nd Ed). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Nattive, A., N. Winitzky, and R. Dricley. Using Cooperative Learning with Preservice Elementary and Secondary Education. *Journal of Teacher Education*. 4, 2 (May-June 1991): 216-225.
- Slavin, Robert E. 1995. *Cooperative Learning Theory, Research and Practice*. 2nd ed. Massachsetts: A Simom & Schuster.